

NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – kéthavi folyóirata

PRESENTED BY THE GEORGE ENDRES
FOUNDATION
www.endresfoundation.org

KOMLÓS ATTILA: Egy kísérlet elé

ELŐZMÉNYEK

GERGELY TAMÁS: Vízumköteles irodalom? – Interjú Balla D. Károllyal

NYITÓ ELŐADÁS

KÁNTOR LAJOS: Lehetünk-e egyenlők?

ELŐADÁSOK

BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „...ezerster jaj a nyelvehagyottaknak?”

CSÉKA GYÖRGY: Zsephoki

CSERNICKSKÓ ISTVÁN:

A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzeti nyelvhasználat

FEKETE J. JÓZSEF: Részlet az irodalmi főcímű pályán

KOVÁCS IMRE ATTILA: Egy helyettes irodalomról

LENGYEL TAMÁS:

Létezik-e Kárpátaljai irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?

MÁLNÓCZI MÁRK: Irodalom, a magában

SIMÁNDI ÁGNES: A mostohagyerek vacsorája

SZÉNÁSI MIKLÓS: Ismeretlen ismeretlenek

SZUNYOGH SZABOLCS: Vízumköteles irodalom

HOZZÁSZÓK

MÁRKUS-BARSÁROSSY JÁNOS:

Kell-e nekem gumibugyi? Kell-e nekem bugyigumi?

TAMÁS-TARR MELINDA: Egy kis reflexió

BODOR BÉLA: Tudunk egyáltalán

2003/1

Tartalom

TANULMÁNY

KOMLÓS ATTILA: Ne úgy, mint a strucc!	5
---------------------------------------	---

KULTÚRÁNK VÉDELMEBEN

GORTVAY ERZSÉBET: Szellemi honfoglalás Kárpátalján	13
POMOGÁTS BÉLA: A Magyar Kultúra Napján, a Himnusz ünnepén	20

MŰHELY

KOMLÓS ATTILA: Egy kísérlet elé	22
---------------------------------	----

ELŐZMÉNYEK

GERGELY TAMÁS: Vízumköteles irodalom? - Interjú Balla D. Károllyal	24
--	----

NYITÓ ELŐADÁS

KÁNTOR LAJOS: Lehetünk-e egyenlők?	28
------------------------------------	----

ELŐADÁSOK

BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „...ezerszer jaj a nyelvehagyottnak”?	30
CSÉKA GYÖRGY: Zsephoki	39
CSERNICKSKÓ ISTVÁN:	
A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel	44
FEKETE J. JÓZSEF: Riszálás megy az irodalmi focipályán	50
KOVÁCS IMRE ATTILA: Egy helyettes irodalom felé	62
LENGYEL TAMÁS:	
Létezik-e Kárpátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?	68
MÁLNÓCZI MÁRK: Irodalom, a magasban	70
SIMÁNDI ÁGNES: A mostohagyerek vacsorája	74
SZÉNÁSI MIKLÓS: Ismeretlen ismeretlenek	84
SZUNYOGH SZABOLCS: Vissza Csokonaihoz	90

HOZZÁSZÓLÁSOK

MÁRKUS-BARBAROSSA JÁNOS:

Kell-e nekem gumibugyi ? Kell-e nekem bugyigumi ?	98
TAMÁS-TARR MELINDA: Egy kis reflexió	100
BODOR BÉLA: Tudunk egyáltalán valamit?	102

LÁNG GUSZTÁV: Kérdezz másképp – változik a válasz!	104
POMPÉRY JUDIT: Irodalomról szól-e a nóta?	107
ZSILLE GÁBOR: Irány a Penthouse!	113

VÁLASZ

SIMÁNDI ÁGNES: A hajótöröttek lubickolnak	116
---	-----

ZÁRSZÓ

BODOR BÉLA: Miről beszél(t)ünk?	118
BALLA D. KÁROLY: Befejeződött a konferencia	130

IN MEMORIAM

Ilku Marion József (1933–2003) (Gortvay Erzsébet)	131
---	-----

ELŐADÁSOK

Beregszászi Anikó

„...ezerszer jaj a nyelvehagyottnak”?

Az anyanyelv kérdésköre a kárpátaljai magyar irodalomban

„Virtuális konferenciánk” témájához (vízumköteles irodalom) első látásra nem kötődik szorosan mondandóm. Ám talán mégsem érdektelen bemutatni, hogy nemcsak egy konferencia lehet virtuális, hanem egy hozzá tartozó előadás tárgya, jelen esetben a kárpátaljai magyar nyelv művelés is, melynek szerepét (és ez képezi vizsgálatom tárgyát) egy időben a kárpátaljai magyar irodalom vállalta magára.

Magyar nyelv művelés Kárpátalján

„Aligha szorul bizonyításra, hogy a kisebbségi sorban élő, tehát többé vagy kevésbé veszélyeztetett nyelvekkel való törődés természetes joga, magától értetődő reflexe a mindenkori kisebbségnek” (Kiss 1994: 104). A Kárpátalján, kisebbségi helyzetben, idegen nyelvi környezetben beszélt és írott magyar nyelv változatok állapota iránt érzett aggodalom a központosító, mindennemű nemzetiségi megnyilvánulást nacionalista szemmel néző kommunista diktatúrában gyakorlatilag csupán a hagyományos értelemben vett nyelv művelő tevékenységben nyilvánulhatott meg. Tegyük azonban gyorsan hozzá: nyilvánulhatott volna. Ugyanis annak ellenére, hogy a tradicionális magyar nyelv művelésnek Szlovákiában, Romániában és Jugoszláviában nagy hagyományai vannak, Kárpátalján markáns nyelv védő tevékenység nem folyt és nem folyik. Sem az Ungvári Állami Egyetemen 1963 óta létező Magyar Filológiai Tanszék, sem az Ungvári Rádió és Televízió magyar szerkesztősége, sem a tankönyvkiadó magyar szerkesztői, sem a *Kárpáti Igaz Szó* újságírói, de még a pedagógusok között sem akadt olyan személyiség, aki az erdélyi nyelv művelőkhöz, a felvidéki Jakab Istvánhoz vagy a vajdasági Kossa Jánoshoz hasonlóan rendszeresen jelentkezett volna nyelv művelő írásokkal. Kárpátalján nem beszélhetünk olyan szervezett, a nyelv művelés intézményei közé sorolható nagy múltú rendezvényekről sem, amelyek más határon túli magyar közösségek esetében meghatározóak, mint például az adai Szarvas Gábor Napok, a kassai Kazinczy Napok vagy a marosvásárhelyi Erdélyi Nyelv művelő Napok. Nem véletlen tehát, hogy például amikor Kiss Jenő (1994) könyvében sorra veszi azokat a határon túli magyar nyelvészeket, akik életüket az anyanyelvért való munkálkodásnak

szentelték, a felsorolásában nincs egyetlen kárpátaljai név sem. Itt ugyanis még a kisebb, népszerűsítő, tájékoztató jellegű írások száma is meglehetősen alacsony. Az 1980–90-es évek helyi magyar nyelvű sajtóját alaposan áttanulmányozva alig néhány nyelvvelő tárgyú publikációt találhatunk. Amelyek pedig megjelentek, azok szinte kivétel nélkül a magyarországi import jegyeit hordozzák, vagyis az anyaországban „divatos” nyelvvelő témákat érintik: a helyesírási problémákat, az idegen szavak elleni küzdelmet (de nem a szláv kölcsönzések ellenit!). Ezek szerzőit név szerint is könnyű számba venni: Horváth Katalin, az ungvári egyetem magyar tanszékének docense, a tanszék magyarországi vendégtanárai (Kozma Endre, Balogh Lajos) és egy-két újságíró (Móricz Kálmán, Lajos Mihály, Horváth Sándor). Korábban, a 60-as, 70-es években Drávai Gizella magyartanár közölt néhány sajátosan kárpátaljai témájú nyelvvelő írást a *Kárpáti Kalendárium* hasábjain. Például az 1969. évi számban „Nyelvrost. Így mondjuk, de mondjuk így” címmel közölt közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót magyar standardbeli megfelelőjükkel szembeállítva. Sokkal többről azonban nem számolhatunk be.

Vagyis a szovjet korszak kárpátaljai magyar nyelvveléséről összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy enyhén szólva fejletlen volt, szervezett nyelvi tervezési tevékenységnek, megfontolt nyelvmentő koncepciónak pedig még a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető. Ehhez ugyanis hiányzott minden alapvető feltétel: a tudományos megalapozottság, a célok megfogalmazása és a tervszerűség. Sem hivatalos személy(ek), sem intézmény nem állt a szórványos nyelvvelő cikkek mögött, így a nyelvvelés sem válhatott a szó szoros értelmében vett tevékenységgé vagy mozgalommá. Az az intézmény, amelynek erre lehetősége lett volna, az egyetemi magyar tanszék, nem vállalta fel ezt a feladatot. Kozma Endre (1993: 12), aki az ungvári egyetem magyar tanszékének magyarországi vendégoktatója volt négy éven át, a helyzetet jól ismerő kívülállóként a következőképpen fogalmazott erről: „A tanszék [az egyetemi magyar tanszékről van szó] kezenyomát viseli a kárpátaljai egyetemi és iskolai oktatás magyarnyelvűsége, amelynek hatásától csak az idősebb korosztály mentes. No meg a szórványvidék magyarsága, és azok, akiket nem magyar iskolába járatnak. Róluk és számukra a tanszéknek soha semmi mondanivalója nem volt. (...) A megnevezésben rögzített szűk profilhoz való merev ragaszkodás miatt¹ nincs gazdája a nem magyar szakos tanárjelöltek anyanyelvű szakmai képzésének.”

A már idézett Kozma (1993: 12) így jellemezte a korszak kárpátaljai magyar nyelvvelését: [Kárpátalján] „nem a sajátosan kárpátaljai problémákra irányul a jószándékú nyelvvelés, hanem magyarországi divatos témákat ismételtet. A nyelvapolás és -fejlesztés helyett gyakran olyan nyelvi változatok válnak a nyelvtisztító igyekezet célpontjává, amelyek nyelvjárási eredetűek, és nem mondanak ellent nyelvünk szerkezeti rendjének” (Kozma 1993: 12).

A helyi jellegzetességekkel nem számoló, a kétnyelvűség következményeit figyelmen kívül hagyó egynormájú szemlélet az anyanyelvi oktatás rendszerében és a helyi tankönyvírásban is megfigyelhető. Egy 1996-os tanulmány, mely a kárpátaljai iskolák akkor használatban lévő magyarnyelv-tankönyveinek elemzésével foglalkozik, megállapítja, hogy „A tantervek is a tájnyelv és a tájszók másodlagosságát, ill. helytelenségét sugallják”, továbbá „még a nyelvvelő célzatú gyakorlatokban sem kapott helyet néhány olyan fel-

adat, amely felhívna a figyelmet a kétnyelvűségi hatásokra, s amely tudatosítaná azok regionális jellegét, kijelölné használati körét”. Összességében pedig megállapítja, hogy „a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyveknek kevés közülük van a nyelvi valósághoz”, mert „a helyi sajátosságokról elfeledkezve képmutató álszeméremmel hallgatnak tankönyveink a kétnyelvűségi hatásokról és a nyelvjárási jelenségekről, amelyek a tanulók nyelvhasználatában is kétségkívül jelentkeznek” (vö. Beregszászi–Csernicskó 1996: 29–37).

Csernicskó István a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét összefoglaló monográfiájában ugyancsak hasonlóan vélekedik a helyi nyelvművelésről, nyelvi tervezésről, illetve annak hiányáról: „A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában tudatos nyelvtervezési tevékenységről nem számolhatunk be. (...) Nem tekinthetjük ugyanis a meglehetősen vészeségény helyi magyar nyelvművelő irodalmat nyelvtervezésnek” (Csernicskó 1998: 142). A helyzet jószerivel a Szovjetunió széthullása után sem változott. Nem szaporodtak meg a nyelvművelő cikkek, nem kerültek elő az asztalfiókból nyelvvédő kötetek.

A 90-es években egyetlen nyelvművelő kötetnek tekinthető kiadvány a régióban Kótyuk István *A magyar nyelv peremén* című munkája (Kótyuk 1995), amely nyelvjárási tárgyú tanulmányok mellett azt a tízegynéhány nyelvművelő cikket gyűjti csokorba, amelyeket a szerző közel 40 éves pályája alatt publikált lapokban, folyóiratokban, konferencia-kötetben. Ennek első részében a szerző a kárpátaljai magyar köznyelviséggel, másodikban a nyelvműveléssel, a harmadikban pedig az ungi nyelvjárás sajátosságaival foglalkozik. A nyelvművelő írások egy része helyi nyelvhasználati jelenségekről szól, mint a kárpátaljai magyar településnevek raghasználat (Népszavazás Beregszászon?) vagy a tükörfordítások kérdése (Becszengetni – helyesen!).

A rendszerváltás, Ukrajna függetlenné válása sem lendített sokat a helyzeten. Az 1991 óta megjelenő *Közoktatás* című, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség által és a helyi magyar pedagógusok számára kiadott negyedévenként megjelenő folyóirat szinte minden számában közöl valamilyen nyelvi, nyelvészeti tárgyú írást, ám ezek inkább szaktanulmányok vagy ismeretterjesztő cikkek, nem hagyományos értelemben vett nyelvművelő munkák (lásd pl. Csernicskó 1999a, 1999b, Tóth 1999 stb.).

A kárpátaljai magyar nyelvművelésnek mint intézményes nyelvvédő tevékenységformának a hiányát mi sem igazolja jobban, mint az, hogy az 1990-es években zajló, a határon túli magyar nyelvhasználat körül kibontakozott, a szomszédos országokban élő magyar közösségek nyelvi helyzetéről és jövőjéről szóló, erős érzelmi töltettel is bíró hatalmas nyelvészeti polémia egyik egyetlen kárpátaljai résztvevője sem volt. A vitát összefoglaló 457 oldalas kötetben (Kontra és Saly szerk. 1998) nincs Kárpátaljáról szóló vagy kárpátaljai szerző tollából származó írás. Nem véletlenül jegyzi meg a határon túli magyar nyelvművelés kapcsán Balázs Géza (2001: 86), hogy „A legkevesebb nyelvművelő írás Ukrajnában (Kárpátalja), Horvátországban, Ausztriában és Szlovéniában jelenik meg”.

Tudatos, összehangolt nyelvi tervezésről tehát nem szólhatunk, mint ahogyan virágzó nyelvművelésről sem. Ám mégsem állíthatjuk, hogy a magyar nyelv helyzete, állaga iránt érzett értelmiségi aggodalomnak semmilyen megnyilvánulását sem fedezhetjük fel Kárpátalján.

És ami a nyelv művelést helyettesítette

A kárpátaljai magyarság érdekeinek felvállalását, a nemzettudat erősítését, a magyar történelmi múlt felelevenítését, amely a szovjet internacionalizmus és kultúrpolitika árnyékában nem volt egyszerű és kockázatmentes feladat, érdekvédelmi szervezetek hiányában évtizedeken keresztül, az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek végéig leginkább a helyi magyar költők és írók vállalták magukra. M. Takács Lajos így írt 1988-ban a kárpátaljai magyar irodalom társadalmi szerepéről: „Pusztán létezésével, az anyanyelven szóló vers erejével már ma is hat ez a fiatal költészet; de még inkább kell hogy hasson a jövőben, kell hogy szívós munkával egyre táguló körökben felnőtt olvasóvá nevelje »nyelvtársait«. Segítséget, biztatást nyújthat ez a költészet a nemzetiségi sorsproblémák felelősségteljesen körültekintő, de valóságos, pontos feltárásával; a viszonylag kisszámú, immár szóródni is kezdő, több irányban kötött és kötődő magyar ajkú közösség tűzhelyét fegyelmezett lelkesedéssel szító-tápláló küzdelmével, a magyar nyelv és irodalom egysége szellemének ápolásával; az anyanyelvi tudat, a legerősebb történelmi-kulturális kapocs erősítésével; Ukrajna mai magyarjai mindennapi életének, munkájának a költészet általi formálásával” (M. Takács szerk. 1990: 588–589).

„A hagyományok kérdésének ott és akkor fokozottabb a jelentősége, ahol és amikor ezektől a hagyományoktól mesterségesen kívántak eltávolítani valamely nemzeti vagy nemzetiségi közösséget” – írja Balla D. Károly (2000: 201) a kárpátaljai magyar irodalmat elemző egyik írásában. Megállapítja továbbá, hogy az 1945-öt követő csaknem tizenöt évben a kollektív bűnösséggel vádolt kárpátaljai magyarság kulturális öröksége kiirtásra váró burzsoá csökevénynek számított. A magyar kultúra nagyjai közül csak azoknak volt létjogosultsága, akiket (vagy legalább munkásságuk egy kiemelt részét) forradalminak lehetett nevezni.² A hivatalos, a nemzeti sajátosságokat, az irodalom identitásörző szerepét eljelentékteleníteni szándékozó ideológia szerint Kárpátalján nem magyarok, hanem *szovjet magyarok* éltek, akik formájában nemzeti, de tartalmában szocialista irodalmat kellett, hogy műveljenek. Így példaképeiket sem a magyar irodalom klasszikusai, hanem a moszkvai magyar emigráció alkotói között kellett keresniük. Ezen időszak kárpátaljai magyar irodalom tankönyveiben így kapott túlzott hangsúlyt Zalka Máté³, Hidas Antal vagy Illés Béla munkássága (lásd Fedinec 2001). Az ungvári egyetem magyar filológiai tanszéke által szerkesztett *Sugaras utakon* című, 1985-ben megjelent antológia utószavában olvashatjuk az alábbiakat: „...a Szovjetunióban megszűnt a magyar nemzetiségű író, költő és közönség úgynevezett kisebbségi helyzete. Ez a polgári demokráciából származó kategória egyes irodalomkritikusok rólunk szóló munkáiban elő-előbukkan ma is. Szerencsére azonban már csak igénytelen szóhasználat, vagy a marxista metodológiai szempontok mellőzésének bizonyítéka. A valóságban, amelyet e terület új irodalma tükröz, már nem található. Helyét elfoglalta a nagy közösséghez, a szovjet néphez tartozás felemelő tudata. (...)

A tehetséges kárpátontúli magyar írók, költők tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúrát művelnek a Szovjetunió népeinek testvéri családjában. Alkotásaiknak jellemző vonása a szoros kapcsolat a többi nemzetiséggel a szebb, a teljesebb, a boldogabb életért vívott harcban; a realizmus, a népiség és pártosság elemeinek összefonódása, a

demokratizmus, a hazaszeretet; az orosz, az ukrán és más szovjet irodalmak haladó hagyományainak felhasználása” (Lizanec–Gortvay–Vaszócsik 1985: 310–311).

Ám ez a „szellemi-genetikai erőszaktétel” (Balla 2000: 202) hosszú távon megbukott, sőt már a hatvanas években kiváltotta „ellenzéki” írói csoportok létrejöttét. Elsőként az egyetem főként magyar szakos hallgatóiból Fodó Sándor tanár irányításával létrehozott művelődési csoport próbálkozott új hangok megütésével, de ezt gyorsan feloszlatta az egyetemi vezetés, nacionalista mozgolódást gyanítva a háttérben.

A magyar szakos diákok ezután 1966-ban létrehozták az *Együtt* című gépiratos irodalmi folyóiratot (vö. KISz 1967. május 31.). A szamizdat legnagyobb példányszáma is mindössze 36 volt, ám a szerkesztésében részt vállaló hallgatókat ideológiai bírálatok érték, majd két évfolyam után betiltották a lapot (Botlik–Dupka 1991: 99, Tóth 1991: 136).

Szintén a magyar szakosok alapították meg a *Kárpátontúli Ifjúság* című megyei lap szerkesztőségének védnöksége alatt a *Forrás Ifjúsági Stúdiót* (Botlik–Dupka 1991: 99), amely, elsősorban Kovács Vilmos hatására, az eddigiekhez képest más tájékozódási pontokat keresett. A lobogó vörös zászló és a ragyogó ötágú csillag helyett felfedezték a vidék folklórkincsét, tanulmányozták történelmét. Az elsősorban irodalmi műhelynek induló Forrást azonban néhány év sikeres működés után megszüntették, mert felvállalta a kárpátaljai magyarság nemzetiségi érdekeinek megjelenítését a területi pártbizottság előtt. „De a *genus loci*t többé nem lehetett semmilyen palackba bezárni: megtermékenyítette (...) műveiket, beépült világnézetükbe” (Balla 2000: 202).

A hetvenes években a kárpátaljai magyar alkotókat még két, egymással szemben álló táborban (a volt forrásosok és az 1971-ben a Forrás ellentételezésére alakult stúdió alkotói, a József Attilá-sok), ellenzéki vagy a hatalom elvárásainak megfelelni akaróként találjuk, a nyolcvanas években azonban kiegyenlítődés, konszolidáció figyelhető meg. „Az ellenzéki magatartásúak elhagyják radikalizmusukat, a pártosak pedig a kötelező penzum mellett igyekeznek őszintébb hangot megütni. Eközben mit sem változik íróink elkötelezettsége, mindannyian a közösség szolgálatában állnak, a különbség lassan már csak annyi, hogy egyesek eleinte inkább a szovjet nép részeként kezelik a kárpátaljai magyarságot, mások ellenben inkább a magyar nemzethez való tartozását látják fontosnak” (Balla 2000: 203).

A nyolcvanas években a nagyszámú író-olvasó találkozók, a helyi költőknek, íróknak a Kárpáti Kiadónál megjelenő versesfüzetei, az *Évgyűrűk* című antológia a magyarságtudat élesztgetésének és ébren tartásának fontos eszközei. Ezen időszak alkotóit egyfajta elkötelezettség jellemezte, melynek fontos alkotóeleme, hogy a költő a közössége nevében és érdekében szól (vö. Dupka 2002: 40–41, Balla szerk. 1994.). A korszak szépirodalmi alkotásainak főbb jellemzői:

- a népi témák és képvilág,
- a történelmi hagyományok felelevenítése, a történelmi múlt felvállalása,
- a szülőföld iránti hűség, a helyi tájélmények,
- a magyar szó erejének fontossága, sokszor egyfajta nyelvművelő szándékkal,
- az identitásformáló akarat, a nemzetmentő elhivatottság.

Nem utolsósorban jegyezzük meg azt is, hogy ezen költők és írók (főként a 80-as években megszáporodó) magyarországi publikációi egyfajta összekötő szereppel bírtak Kárpát-

alja és az anyaország között. Hírt adtak rólunk Magyarország felé, ahol az itt élő töredék nemzettest politikai helyzete és speciális körülmények között fejlődő kultúrája évtizedekig kerülendő témának számított. A magyarországi hivatalos irodalomkritika is csupán a hatvanas, de még inkább a hetvenes évektől vehetett tudomást Kárpátalja irodalmi életéről, akkor is leginkább csak két alkotó, Balla László és Kovács Vilmos munkásságáról (vö. Balla 2000). A Magyarországon megjelenő és a helyi magyar irodalomról szóló kisebb-nagyobb tudósítások, közlemények lehetőséget teremtettek arra, hogy a szerző néhány szóban jelezze: a Szovjetunió nyugati csücskében több tízezer magyar él. Kovács Vilmos és S. Benedek András 1970-ben a szegedi *Tiszatáj* című folyóiratban közöltek hosszabb tanulmányt a kárpátaljai magyar irodalomról. A tanulmány első részének bevezetőjében röviden áttekintették a közösség 20. századi történetét, és szóltak gondjairól, problémáiról is (Kovács–Benedek 1970).

Mindez együttvéve rendkívül fontos volt az adott körülmények között. Részben, mert tulajdonképpen évtizedekig a szépirodalom volt Kárpátalján az egyetlen olyan nyelvhasználati színtér, ahol az anyanyelv kiemelt presztízsű változata hivatalosan használható volt. A szépirodalomban megjelenhetett a magyar nyelv valamennyi regisztere, stílusváltozata, szemben a mindennapi valósággal, ahol a magyar nyelvnek csak a legválasztékosabb (a sajtóban, az iskolai oktatásban) és a kollokvialis (nyelvjárások, familiáris stílus) változatait használhatták. Részben pedig azért, mert szervezetek és hivatalos érdekképviselő hiányában az irodalom volt az, amely felvállalta a kárpátaljai magyarság (legfőképpen kisebbségi helyzetéből adódó) problémáinak megjelenítését. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című kultuszregényének szépirodalmi értéke például a mai napig kevesebbszer kerül szóba, mint az, hogy e könyv szólt elsőként a szocialista társadalom fonákságairól, a kárpátaljai magyarság kiszolgáltatottságáról, a kárpátaljai magyar férfiak 1944-es deportálásáról, a kommunista ideológia mindent átható nyomasztó erejéről. Már a könyv 1965-ös megjelenését is hosszas hivatalos huzavona előzte meg, majd rövid idő múlva betiltották, és csak 1989-ben jelenhetett meg ismét (vö. M. Takács 1989).

A kárpátaljai magyar irodalomban mindig kiemelt szerepe volt az anyanyelvnek, ezen belül is a magyar nyelv elvesztése fölött érzett aggodalom kérdéskörének. A 70-es, 80-as években a szinte nem létező nyelvművelés helyett az irodalom vállalta magára annak feladatait. Veszélyesen lavírozva a hivatalos politikai elvárások (internacionalizmus) és az anyanyelv védelme (nemzetféltség) között, íróink/költőink folyamatosan napirenden tartották a magyar nyelv ügyét. Megjelenik a nyelv kérdése a divatos internacionalizmussal vegyítve is („vállaljuk egymást, nem hervadó anyanyelvünket, és mert van, ami teljesen ÖSSZEKÖT, MEGKÜLÖNBÖZTET”⁴), de a leghangsúlyosabb motívum a nyelv elvesztése fölötti aggodalom („egyetlen hazám van: anyanyelvem, benne kell halálig kitelelnem”⁵, „idegen szavú papagájok verik ki fejedből a legszebb álmot”⁶, „nyelvünk lassan elveszítjük, fogy szánkról az ének, öklünk rázzuk a regének, a rusnya reménynek”⁷, „anyanyelv, édes, maradj velem, hogy lehessen még szavak embere”⁸ stb). Vári Fábián László *Illyés Gyula fejfája előtt* című költeménye pedig a nyolcvanas évek óta a kárpátaljai magyarság egyik kultuszverse, nemzeti ünnepek, anyanyelvi vetélkedők, szavalóversenyek visszavisszatérő mottója:

„... ezerszer jaj
a nyelvehagyottnak,
mert biccen a szó már
a száj szögletén.

(...)

Eleitől fogva
génjeinkben hordva:
anyaország, anyaöl,
anyatej, anyanyelv.

(...)

Makacs szánkra fegyelmet
izzó jogarral égess,
csak őrizz meg bennünket, édes,
édes anyanyelv!”

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunió fennállásának évtizedeiben úgy-
mond a „hozzaértő” szakembereket, a nyelvészeket „helyettesítve” figyeltek fel a helyi
magyar irodalmárok a kisebbségi körülmények közé kényszerült közösség nyelvállapotá-
nak sajátosságaira, ismerték fel az idegen nyelvi környezet hatását a nyelvcsere folyamatá-
ban. Saját eszközeikkel folyamatosan érveltek a nyelv megtartó ereje mellett, igyekeztek
erősíteni az anyanyelvhez fűződő érzelmi kötődéseket, sokszor a beolvadás és a nyelvcsere
rémképét idézve. A költészet azt üzenté, hogy az anyanyelvért való áldozathozatal az
egyik legszentebb dolog az életben, annak megtagadása pedig az egyik legsúlyosabb bűn:

„s lesz barát, ki elhagy majd gyarlón,
kinek mennybe szédiül a lelke,
de maradok én, hogy Krisztusként
feszüljek föl a nyelvkeresztre.”⁹

„Dögölj meg, te állat,
ki odadobta anyádat
mindenféle jöttmentnek,
pártos érdeknek,
janicsárnak,
magad is megfizetett
utcalány vagy,
s ezerszer átkozott,
mert striciknek felkínáltad
szegény anyádat –
az anyanyelvet.”¹⁰

Az irodalmi szerveződések jelentőségét mutatja, hogy 1988-89 után, amikor megkez-
dődhett végre a közösség társadalmi-politikai-kulturális önszerveződése, a fentebb tár-

gyalt időszak alkotói közül sokan (Vári Fábián László, Dupka György, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér stb.) egy időre (részben vagy teljesen) felhagytak az irodalmi tevékenységgel, és politikai szerepet vállaltak, ami igazolja az irodalom és a közösségi szerepvállalás közötti szoros kapcsolatot.

A kárpátaljai magyar irodalom helyzetét és fejlődését, az utóbbi tízegynéhány év politikai változásainak ellenére is, a mai napig meghatározza a kisebbségi lét, annak velejárói, kulturális és világnézeti hatásai. Amint azt Balla D. Károly (2000) a beszédes című *Töredék hazácska* (Berniczky szerk. 1994) című antológia (mely a kárpátaljai magyar költők utóbbi években keletkezett szülőföld – anyanyelv – magyarság témakörhöz kapcsolható verseit tartalmazza) elemzésekor megállapítja: „...a hitvallások és tanúságtételek ezen sokasága nemcsak megrendítő, hanem így, egymásra halmozódva egyszersmind riasztó is... a versekből nem annyira a haza pozitív értelmezése, hanem a haza kínzó hiánya, nem annyira a szülőföld éltető ereje, hanem a szülőföld elvesztésének a rémképe, nem annyira az anyanyelv vagy a nemzeti értékek birtoklásának felemelő érzése, hanem inkább ezek megtartásának lehetetlensége sugárzik égető intenzitással” (Balla 2000: 169; lásd még Böhm 1995). Balla értelmezésében a kárpátaljai magyar irodalom a hontalanság metaforáinak kifejezője, mely részben alkotóink azon törekvéséből fakad, hogy a kisebbségi létet intellektuálisan és esztétikailag feldolgozzák, másrészt (mivel évtizedeken keresztül egyedül ők voltak a helyi magyar kisebbség „szószólói”, érdekeinek felvállalói) úgy érzik, ezt várják tőlük olvasóik.¹¹

Végezetül le kell szögeznünk azt is, hogy – mint azt a kárpátaljai magyar irodalom fejlődési folyamatait nyomon követő értelmezők sokszor megfogalmazták – a Szovjetunió felbomlása után, a kilencvenes években és azóta ez az évtizedeken keresztül rutinná vált kisebbségi írói sorsszerep a politikai változások miatt túlhaladottá vált, s napjainkban inkább gátolja, semmint segíti a régió irodalmának kibontakozását, illetve betagozódását az egyetemes magyar irodalomba.

IRODALOM

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Balla D. Károly 2000. *A hontalanság metaforái*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Balla D. Károly szerk. 1994. *A Lendület évei*. Ungvár–Budapest, Galéria–Écriture.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István – Várad Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Berniczky Éva szerk. 1994. *Töredék hazácska*. Ungvár–Budapest, Galéria–Écriture.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum.
- Böhm Edit 1995. A hiány versei. *Pánsíp*, 1995/2. 18–19.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Csernicskó István 1999a. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. *Közoktatás*, 99/2: 19–20.
- Csernicskó István 1999b. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *Közoktatás* 1999/1. 3–7.
- Dupka György 2002. Magyar polgári mozgalom a kollektív jogokért. *Együtt* 2002/1. 40–46.
- Fedinec Csilla 2001. Petőfiász, avagy adalékok a kárpátaljai magyartanítás történetéhez. *UngBereg*, 2001. 94–100.
- Kárpáti Igaz Szó 1995. Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. április 4., 3. lap.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest Intermix Kiadó.
- Kovács Vilmos – Benedek András 1970. Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában I. *Tiszatáj*, 1970/10. 961–966.
- Kozma Endre 1993. Kafedra Uhorszkoi Filolohiji, Uzshorod. Egy túlélő magyar tanszék emlékére. *Pro Minoritate*, 1993/6. 28–36.
- Lizanec, Petro – Gortvay Erzsébet – Vaszócsik Vera 1985. *Sugaras utakon*. Uzshorod: Kárpáti Kiadó.
- M. Takács Lajos 1989. Regénysors, írósors, sorsregény (Utószó). In Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*. Debrecen–Ungvár, Csokonai–Kárpáti.
- M. Takács Lajos szerk. 1990. *Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája (1953–1988)*. Budapest–Ungvár: Magvető–Kárpáti–Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Tóth István 1991. Szempontok a kárpátaljai magyar kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio*, 1991/2. 130–147.
- Tóth Istvánné 1999. Olvasástanítás és olvasóvá nevelés kísérleti vizsgálata. *Közoktatás*, 1999/1. 12–13.

JEGYZETEK

- ¹ A tanszék hivatalos neve: Magyar Filológiai Tanszék. Erre utal a szerző.
- ² A kultúrpolitikában és az oktatásban egyedül Petőfi Sándor alakja állt minden gyanún felül, Ady Endre vagy József Attila költészete már csak részleteiben jelent meg az oktatásban. Nem eshetett szó például Ady istenes verseiről, József Attila pedig egyértelműen proletár költőként elevenedett meg a tankönyvek lapjain (vö. Balla 2000, Fedinec 2001).
- ³ A területi székváros (megyeszékhely), Ungvár egyetlen magyar tananyelvű iskolája évtizedekig, a 80-as évek legvégéig Zalka Máté nevét viselte. 1993-ban Dayka Gábor nevét vette fel.
- ⁴ Dupka György: *Egy távoli ismerősnek*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ⁵ Kőszeghy Elemér: *(Egyetlen)*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ⁶ Balla D. Károly: *Szigeten*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ⁷ Kőszeghy Elemér: *Házi himnusz*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ⁸ Czébely Lajos: *Kérés*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ⁹ Kőszeghy Elemér: *Úton*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ¹⁰ Horváth Sándor: *Átok*. In. Berniczky szerk. 1994.
- ¹¹ Ez alól tulajdonképpen csak a kárpátaljai magyar irodalomnak az avantgárd-posztmodern vonalon haladó negyedik nemzedéke kivétel (vö. Balla 2000), akik mind az irodalomról vallott nézeteikben, mind költői attitűdjeikben élesen elhatárolódnak az elmúlt évtizedek irodalmától.